



Margita Gūtmane gimė 1943 m. Jelgavoje, Latvijoje. Studijavo literatūros teoriją bei baltistiką Hamburge ir Stokholme. Iki 1996 m. gyveno Hamburge, vėliau – Rygoje. Išleido 4 poezijos rinkinius (1970, 1976, 1981 ir 1991 m.), o 1984 m. prozos knygą „Tā pati diena“ („Ta pati diena“). 1985 m. pasirodė jos knyga vaikams „Minkāns, istorijos apie katiną“. Vokietijos, Švedijos ir Latvijos periodikoje spausdina straipsnius apie latvių literatūrą. Verčia latvių autorių kūrinius į vokiečių kalbą.

## Identitetas literatūroje

— MARGARITA GŪTMANE

Tiesą sakant, rengiausi pradėti nuo Rygos, kuri jau daugelį šimtmečių yra geografinis ir ekonominis Baltijos pakrančių centras. Prieš dvejus metus išleistas Christines Wohlfahrt ir Erwino Oberländerio bendras darbas vokiečių kalba *Riga – Porträt einer Vielvölkerstadt* („Ryga – daugiataučio miesto portretas“). Bet Rygoje kartu su vokišku leidimu buvo pristatytas vertimas ir į latvių kalbą savitu, bet taikliu pavadinimu – „Kiekvienam po nuosavą Rygą“. Ryga niekada nebuvo etniškai vienalytis miestas. Jį kūrė ir formavo daugelio tautų atstovai – latviai, vokiečiai, rusai, žydai, lenkai, lietuviai ir estai. Savo ruožtu Ryga taip pat formavo daugelį savo gyventojų.

Kadangi suprantu, jog nesu visapusiškai susipažinusi su visais Rygos lietuvių ir estų padėties aspektais, nes Latvijoje gyvenau tik dvylikti metai (prieš tai gyvenau Vokietijoje, Švedijoje ir Ispanijoje), pasirinkau kitą temą, kuri man yra artimesnė, o aktualumo požiūriu mums visiems, taip pat estams ir lietuviams, tebėra svarbi.

Vietoje įžangos pacituosiu Saros (Sarah) Kirsch eilėraštį, kuris savo tema taip pat tinka aptariamajam kraštui:

MALMĒS PALAIMINIMAS

Malmėje gieda lakštingalos

Visa širdimi ir

Siela o Baltijos poetai

Yra visiškai apgirtę nuo  
Laisvės jausmo galimybės  
Pagaliau keliauti o Dieve

Už pusę jų išėkvoto gyvenimo  
Duok jiems atlyginimo tūkstantį  
Baltiškų elegijų ir šią  
Nuostabią žalsvai melsvą jūrą  
Kurios bangos ir man už  
Pušnelių šliūkštelėjo te ji

Suteikia jiems atsparumo prieš išdavystę ir  
Ir aksominius žodžius

*(FAZ-Frankfurter Allgemeine Zeitung, 1989 09 06)*

*Pažodinis vertimas į lietuvių kalbą*

Berlyno sociologas Erhardas Stöltingas 1991 metais Vienoje vykusiame simpoziume (tautų kraustymosi ir nacionalinių konfliktų temomis) pasakė: „Tik tada, kai kultūros klausimus išmananti inteligentija grįš prie rašomųjų stalų ir katedrų, į redakcijas ar bibliotekas ir ims skųstis, kad neįstengia padaryti jokios įtakos politikai, tik tada, kai gyventojai liausis ieškoję žavesio politikoje, – tada baigsis krizė ir „grįš namo“ buvusioji socialistinė Europa.“

Pritardami šioms mintims galėtume sakyti, kad „esame sugrįžę“ – prie savo rašomųjų stalų, katedrų, į bibliotekas. Supratome, jog nieko negalime paveikti.

Bet ar mes tikrai „sugrįžome“? Ar krizė mums sugrįžus pasibai-gė? O gal ji tik dabar ir prasideda? Kur mums dėtis su savo gėda dėl bailaus mūsų parlamento ir bailios vyriausybės, kurios pagalba per provokacinius išpuolius Estijoje baigėsi tuo, kad suteikė policijos mašiną su vandens purškimo prietaisais? Kad Valstiečių partijos kandidatas į premjero postą dėl įtarimo korupcija ir parlamentarų balsų pirkimo bei milijonų pinigų plovimo jau keli mėnesiai sėdi už grotų? Kad naujuoju Latvijos prezidentu išrinktas korumpuotas gydytojas?

Praėjusį šimtmetį Latvijoje ne kartą griuvo valstybės santvarka ir žlugo visuomenės vertybinės sistemos. „Ką tik išsiugdyti idealai vis labiau buvo nuvertinami. Istorinė patirtis, galėjusi visuomenei duoti sutarimą dėl pagrindinių vertybių, nespėjo subręsti“ – ši Dieterio Langewiesche's suformuluotą padėties Vokietijoje įvertinimą galime žodis žodin taikyti ir Latvijai, tiesą sakant, dar radikaliau ir be išimčių jis tinka visoms Vidurio Europos valstybėms, juk šiomis eilutėmis bendrai apibūdinama situacija po Pirmojo pasaulinio karo iki mūsų dienų.

Dėl sovietinės sistemos žlugimo Latvijoje, kaip ir visose buvusiose sovietinėse respublikose, prasidėjo dramatiški dezintegracijos procesai visose politikos, ekonomikos, kultūros ir socialinio gyvenimo srityse. Pavyzdžiui, nišos, skirtos vadinamiesiems „kultūros darbuotojams“ (beje, Rytų Europoje šį sąvoką vis dar gyvuoja), tapo paprasčiausiai nereikalingos. Dėl to neliko bendrumo pajautimo – vakariečiai šito dalyko paprasčiausiai neįsivaizduoja. 45 sovietinės kasdienybės metai formavo ir žmonių biografijas. Reikia „įveikti“ 50 metų praeitį, tiek savąją, tiek mums paliktą Sovietų Sąjungos „palikimą“ – beveik milijoną užsieniečių (kai bendras gyventojų skaičius – 2,4 milijono). Skaičiai ir priežastys mums puikiai žinomos. Tai buvo rusifikacijos politikos, kuri Latvijoje prasidėjo nuo 1950 metų, o dramatišką kulminaciją pasiekė devintajame dešimtmetyje, padariniai. Pastaraisiais metais padėtis šiek tiek pagerėjo ir stabilizavosi, ypač po Latvijos įstojimo į Europos Bendriją daugelis rusų priėmė Latvijos pilietybę, bet Latvijoje užsieniečiai vis dar sudaro didelę gyventojų dalį – 40 procentų, Vakaruose tai neįsivaizduojamas dalykas.

Laisvė, kurios tiek metų buvo trokšta, staiga atsirado gatvėse, bet mūsų padėtis buvo nepavydėtina, vienoje vietoje atsidūrė viskas – mūsų užpustyta, toli gražu neatpirkta ir toli gražu neįvertinta praeitis įvairių okupacinių režimų metais, dabartis su savo politinėmis, ekonominėmis, visuomeninėmis ir individualiomis problemomis ir globali ateitis, apie kurią mes nieko nenutuokėme.

Knutas Skujeniekas (beje, puikus vertėjas iš lietuvių kalbos) nešeniai labai taikliai pastebėjo, kad didelė Latvijos visuomenės

dalis „tik apytikriai suvokia savo egzistavimo vietą ir laiką“. Toliau jis teigia: „Latvijai atgavus nepriklausomybę, išnyko represijos, žmonės prarado orientaciją – ir tai yra rimtas reikalas, tolygus katastrofai. Padėties nepalengvina ir tai, kad tos revoliucijos visi nepaprastai laukė ir kad ji buvo savanoriška. Beje, po baudžios panaikinimo XIX amžiuje irgi buvo nemažai žmonių, kurie nežinojo, kaip elgtis su laisve ar atsakomybe už save pačius ir ilgėjosi senų laikų.“ Ir po 16 nepriklausomybės metų dar pernelyg dažnai viską suvokiame mąstydami senoviškai. Juk ir sąvoka Rytų Europa dar niekur nedingo. Rytų Europa egzistuoja, ir ne tik geopolitine prasme. Rytų Europa egzistuoja Vakarų ir Rytų gyventojų galvose. Ši sąvoka nurodo skiriamąją ribą ir skirtumus, nurodo pasaulį, kultūrą ir tapatybę, kurios vis dar kitokios negu Vakaruose.

Kelias į nepriklausomą valstybę, t. y. nuo sovietinės Latvijos respublikos iki demokratinės valstybės, nebuvo suvoktas kaip ilgas ir sudėtingas procesas, pilnas sunkumų ir prieštaravimų. Imantas Zieduonis dar pirmaisiais paskutinio praėjusio amžiaus dešimtmečio metais rašė, jog pereinamasis laikotarpis tęsis, kol užaugs nauja karta. Reikia pasakyti, kad daug ko jis ir negalėjo nutuokti. (Prisiminkime Vokietijos Federacinę Respubliką, kurioje pereinamasis laikotarpis taip pat tęsėsi beveik 25 metus, nors jai padėjo JAV, Prancūzija, Didžioji Britanija, o šeštajame dešimtmetyje prasidėjo Europos vieningumas). Iš esmės *visi* dalykai iš naujo buvo įvertinami, taip pat tie, kurie neginčijamai buvo laikomi stabiliais – juk reikėjo ne tik sugriauti ideologijos ir bendrąją vertybių sistemą ir sukurti naują, juk buvo kalbama apie senojo identiteto irimą ir naujojo formavimąsi, apie kalbos pokyčius ir t. t.

O Europa? Grįžimas į Europą reiškia grįžimą į dvasinę Europą, o ne kažkokį prisitaikymą prie kažko, kas svetima (kaip Vaclavas Havelas pasakė kalbėdamas apie savo Čekiją). Jeigu Europa mums atrodo svetima, tai yra tik ženklas, kaip labai mes nuo Europos buvome nutolę. (Nors tikėjomės pilietinės visuomenės, bet sulaukėme godžios vartotojiškos ir malonumų siekiančios visuomenės.)

Jau seniai išgaravo viltis, kad po „dainuojančios revoliucijos“ prasidės didžiulis lūžis ir kad literatūra galės prisidėti prie pasaulio

pakeitimo. Iš pradžių išgyvenę euforiją daugelis rašytojų netrukus pasimetė, pasijuto taip, lyg būtų praradę savo priešą. Neliko kultūrinio ir politinio atramos taško, sistemos, kuriai jie pritarė arba kuriai oponavo. Dingo visas įprastinis su literatūra susijęs gyvenimas – rinka, publika, kurią jie pažinojo, bibliotekos (pirmiausia kaimo bibliotekų padėtis yra apgailėtina), leidėjai, kritikai, literatūros žurnalai, solidūs honorarai. Tikrovė buvo nebe TA tikrovė. Kuo buvo galima remtis? Nieko nuostabaus, kad ne vienas pasijuto apvogtas ir velnioniškai vienišas. Buvo nemažai ir tokių, kurie išgyveno savo, kaip rašytojo, mirtį. Ne visi leidosi valdančiųjų komunistų paperkami. Buvo nemažai rašytojų, kurie nė karto valstybei neatidavė politinės duoklės ir už kūrybinę nepriklausomybę turėjo sumokėti didžiulę kainą. Vienų kūryba nebuvo spausdinama, o kiti ir darbo lageriuose buvo įkalinti, žinomiausi iš nukentėjusiųjų – Vizma Belševica, Ojaras Vacietis, Uldis Berzinis, Knutas Skujeniekas.

Prisidėjo dar ir tai, kad staiga pasidarė prieinama literatūra, kuri 50 metų buvo draudžiama. Tai buvo tarpukario, išėivijos literatūra bei šiuolaikiniai užsienio autoriai. Rašytojas turėjo priprasti prie naujos literatūros vertybinės sistemos. Trikdė ne tik literatūros tekstai, bet ir pati galimybė laisvai rašyti. Laisvės mąstyti, šiaip ar taip, negalima reikalauti, ją reikia pasiimti. Dvasinė laisvė tapo našta, kurią toli gražu ne taip lengva nešti. Kultūrinė įvairovė staiga pasirodė esanti kažkas, kas gali būti rizikinga, o daugeliui ji tokia ir buvo.

Temos atspindi persilaužimo metų kartos gyvenimo lūžius – turi būti kažkas, kam priklausai. Suprantama, dominuoja autobiografiniai tekstai. Iš tiesų vyksta memuaristikos ir publicistikos susiliejimas. Išėina ir dienoraščių, bet negali žinoti, ar jų turinys visais atžvilgiais atitinka tikrovę, ar kartais autoriai nebando išskalbti vieną kitą tamsesnę savo biografijos dėmę. Nes – visų nuostabai – nebuvo literatūros, parašytos „į stalčių“. Stalčiai buvo tušti. Įtarimą kelia tai, kad tie tariami dienoraščiai ir opoziciniai eilėraščiai atsiranda praėjus 10–15 metų po nepriklausomybės atkūrimo paskelbimo.

Kitos temos – 1941 ir 1949 metų masinės deportacijos, išgyvenimai įvairiuose lageriuose – tiek vokiečių, tiek sovietų koncentra-

cijos stovyklose, Antrasis pasaulinis karas, kuris Baltijos šalims, tiesą sakant, baigėsi tik 1991 metais, bet iš tikrųjų dar ne visiškai pasibaigė. Kaip minėjau – memuaristikos ir publicistikos mišinys. Tos publikacijos rodo, kad dabartis suprantama labai įvairiai. Vieni autoriai dabartimi laiko paskutinius 50 metų, kiti – šią akimirką. Požiūrius lemia ir autorių amžius. Taip pat kultūrinės tradicijos supratimas.

Bet ir šiandien daug žmonių dar nesuvokia, kaip giliai į sąmonę įsivėję dvigubo gyvenimo ir konformizmo mechanizmai. Jeigu šiaandien – ryšium su Europos Bendrija – kalbama apie savosios latvių tapatybės išsaugojimą, tai dažniausiai turima galvoje sovietinių latvių, o ne latvių tapatybė. Taip pat reikėtų išsiaiškinti klausimą, kas iš tikrųjų yra ta „latvių tapatybė“? Vienoje televizijos laidoje apie latvių egzodo literatūrą pasakiau, kad negalima kalbėti apie vienalytę egzodo literatūrą, galima kalbėti tik apie latvių literatūrą Vokietijos Federacinėje Respublikoje, Švedijoje, JAV, Kanadoje, Australijoje, be to, dar būtina atsižvelgti į tų šalių įtakas ir į tai, kuriai kartai priklauso autoriai.

1994 metus literatūros kritikai pavadino lūžio metais – „Pagirių sindromu pabudus“ (Inta Čaklā). Tylų, kartais depresinį sovietinės tikrovės ignoravimą pakeitė skeptiškas požiūris į naująją Latvijos realybę.

Tais pačiais metais Knutas Skujeniekas atsakė į klausimą dėl „latvių literatūros mirties“: „Literatūra, kokią iki šiol turėjome – ne tik sovietinė, bet ir prieškarinė, taip pat praėjusio amžiaus literatūra, – tokia literatūra jau galutinai mirusi. Laikui bėgant literatūros miršta.“ Ir dar pridūrė: „Mirimą laikau metafora, nes gyvenime procesas niekada nenutrūksta.“

Bet latvių literatūra egzistuoja, nors kai kurių literatūros ir kultūros žurnalų leidyba buvo nutraukta. Užaugo nemažai jaunų autorių. Iš tikrųjų galima pasakyti, jog kultūros padėtis stabilizavosi – prie to prisidėjo Estijos pavyzdžiu įsteigtas Valstybinis kultūros rėmimo fondas. Stabilizavosi, bet žemu lygiu. Nes nė vienas kultūros žurnalas negali išsilaikyti be valstybės paramos. Abu didžiausieji šalies dienraščiai taip pat gauna dotacijų savaitiniams kelių puslapių

kultūros priedams leisti. Iš tiesų likęs tik vienas literatūros žurnalas „Karogs“ – 200 puslapių leidinys, skirtas lyrikai, prozai ir kritikos straipsniams.

Dėl minėtųjų priežasčių beveik nebeliko profesionalios kritikos, kuri yra labai svarbus faktorius, nes (vėl cituoju Knutą Skujenieką): „Mažų mažiausiai dalies jaunųjų literatų kalbos lygis yra palyginti žemas. Kita vertus, nyksta dialogas tarp autoriaus ir skaitytojo, ir dėl to, mano nuomone, prasideda literatūros smukimas.“

2001 m. išleista trečioji naujosios latvių literatūros istorijos dalis (1998, 1999), kuri dėl suprantamų priežasčių buvo problemiškesnė, nes apėmė 1940–1990 metų laikotarpį. Vienur kažkas buvo padailinta, kitur – pataisytas variantas, viename puslapyje kažkas sąmoningai buvo pamiršta, kitame – pažerta kažkiek melo, vis dar labai daug miglotų istorijos iškraipymų – deja, dėl to rimtas paskutiniųjų 50 metų latvių literatūros istorijos tyrinėjimas užblokuotas mažiausiai 20 metų.

Iš esmės yra tik kalbos klausimas, kokius monstrus mes pagimdome arba ar mes tikrovę pavadiname tikruoju jos vardu. Dėl to – grįžtant prie įžangoje cituoto Saros Kirsch eilėraščio – baigdama pacituosiu Konfucijų:

„Jeigu su kalba kažkas negerai, tada tai, kas pasakoma, nėra tai, kas turima galvoje; jeigu tai, kas pasakoma, nėra tai, kas turima galvoje, tai nesukuriami kūriniai, neklesti moralė ir menas; jeigu neklesti moralė ir menas, neveikia teisingumas; jeigu neveikia teisingumas, tai tauta nežino, kur dėti rankas ir statyti kojas. Tad tebūnie netoleruojama žodžių savivalė. Tai yra visų svarbiausias dalykas!“

*Pranešimas perskaitytas 2007 m. liepos 19 d.*

*Iš vokiečių k. vertė Irena Tumavičiūtė*